

Milan Machovec a jeho nová knížka [1957]

Referát přednesený v kroužku u J. L. H, 5. listopadu 1957

I.

Dr Milan Machovec náleží do kruhu Štolových žáků, ale více než jím je ovlivněn Zdeňkem Nejedlým. Od počátku míří jeho přední zájem k dějinám filosofie; přesto však musel nejprve přednášet (ještě jako asistent na VŠPHV) logiku. Problematické postavení logiky v Sov. svazu ještě za války i v prvních letech následujících je jistě všeobecně známo. Machovec přednášel a zároveň připravoval k vydání svou Logiku ještě v době před sovětskou diskusí, kde byla logika rehabilitována. Kniha se pěkně čte, najde se v ní plno živých příkladů, avšak marně bychom hledali pokus a hlubší řešení sporných otázek. Machovec se pohotově zhostil svého úkolu, ale bez potřebné důkladnosti. Brzo potom mu bylo umožněno pracovat v jeho vlastním oboru. Po odchodu prof. L. Riegra z university (do ČSAV) a po příchodu Jiřiny Popelové na pražskou filosofickou fakultu se stal Machovec docentem pro obor jednoho úseku dějin české filosofie. Píše práce o filosofickém významu díla Josefa Dobrovského, vydává svou knihu o Husově učení, která však objímá celou epochu od Husových předchůdců až po dnešek, který opět navazuje podle Machovce na Husovu revolučnost, zamýšlí se nad otázkami zpracování dějin české filosofie, uvažuje o revolučním humanismu Zdeňka Nejedlého, uveřejňuje poznámku o Montesquieuovi a Čechách 18. století a j. Několikrát se stal předmětem ostré kritiky svých marxistických kolegů (např. Kosíka a Rumla), ale také uvážlivější kritiky třeba Graussovy nebo Popelové. Jako první knížka o logice, tak i ostatní Machovcovy práce nesou zřetelné známky jakéhosi chvatu, povrchnosti, nepromyšlenosti, jsou však psány lehce a živě. Těžko u něho najdeme doklady jeho vědecké metody; spíše dělá dojem literáta s historicko-filosofickým zájmem, a dovede pohotově napsat výklad, který opravdu zaplní mezeru v literatuře – ovšem za cenu nedostatečného zpracování. Jeho zájem ostatně nikdy není čistě theoretický, nýbrž vždycky mu jde především o napsání práce, která by splnila docela určitý společenský úkol. Má citlivý smysl pro skutečnou potřebu lidí, k nimž chce promluvit. Vidí-li potřebu, nerozpakuje se chopit tematu, i když se tím vystaví nepříjemným kritikám jiných, kteří to třeba nedovedou nebo kteří se toho neodvážejí. Jestliže se přesto nezúčastnil loňské diskuse v Literárních novinách, lze v tom vidět jenom další doklad toho, že mu nejde o akademickou diskusi, ale o působení na lidi. S tím souvisí i to, že jeho myšlení má převážně ideologický charakter; nemá valného smyslu pro teorii. Jakmile jde o vsutku theoretický filosofický problém, zůstává Machovec na povrchu. Kladem je ovšem Machovcova historická orientace na domácí české tradice, za níž můžeme beze sporu vidět Nejedlého vliv. Machovec dovede napsat velmi srdečné stránky o některých myslitelských postavách našich dějin (např. o Matěji z Janova). Příjemně překvapí i jeho široká pozitivnost, kterou najdeme snad už jenom u Svitáka (uvažujeme-li jen mladší). Machovec není negativistou v žádném ohledu. V odsuzování Masaryka zůstal umírněný; bylo mu vytýkáno, že ještě v roce 1953 psal o relativní pokrokovosti Masarykově (což je ostatně stará these Nejedlého). Jak jsme viděli v probírané knížce, dovede vidět řadu kladných prvků dokonce v náboženství (nelze si nevšimnout při té příležitosti také jeho častých biblismů), má smysl pro myšlení druhých (jak myslitelů, tak prostých lidí), má odpor k paušálnímu znehodnocování všeho nemarxistického, nenajdeme u něho slaboduchého vyvracení tzv. buržoasních ideologů, neboť dává přednost důrazu na kladné zjevy, na něž je možno navázat. – Není bez zajímavosti, že

nedávno doc. Machovec prohlásil ve svém závěrečném slově k diskusi Mladé fronty o náboženství, že různí věřící jsou v různém vztahu k vedoucímu směru naší společnosti: nejbližší prý stojí skupina mladých kolem theologa prof. Hromádky a orientující se na Barthovi.

II.

V druhé části svých připomínek se chci přidržet vlastního Machovcova pojetí smyslu života. Jak bylo vidět už z předešlého, jsem si vědom, že nebudu Machovcovi docela práv, neboť vás chci požádat, abyste věnovali svou pozornost celé řadě slabých míst v jeho knížce. Chci uvést několik bodů, které se budou zabývat theoretickým způsobem otázky, kterou Machovec řešil ideologicky. Ideologičnost spočívá především v tom, že nedovede postihnout rozdíl mezi sebou a mezi teorií, jinými slovy, že každou teorii posuzuje jako ideologii. U Machovce se to jeví už v tom, že nedělá rozdíl mezi ideologií a ideou, mezi bojem ideologickým a ideovým, že obou termínů užívá promiscue. Prakticky to znamená, že pravou podstatu – podle Machovcova a vůbec marxistického přesvědčení – ideologických zápasů pochopíme nikoli ze sebe zevrubnějšího popisu střetajících se názorů, ale teprve když vysvětlíme, jakých společenských konfliktů byly tyto ideové boje výrazem: v tom je teprve ukryt hluboký smysl a pravé jádro ideologických bojů (Hus 18). Takové pojetí sice nemusí vést, ale často vede k tomu, že se názor sám vůbec nepopíše nebo jenom nedostatečně. To je případ Machovcova pojetí smyslu života.

Machovec v úvodu navázal na situace, které nám všem jsou jaksi blízké, známé – snad všichni lidé se někdy ptají, má-li život nějaký smysl. Ale což není právě úkolem filosofa, aby přesně vyslovil, formuloval otázky, které se v nejasné formě vtírají do mysli obyčejných lidí? Machovec podal přehled rozmanitých odpovědí na uvedenou otázku, jak se objevovaly v průběhu evropských dějin. Ale odkud ví, že to byla vždycky táž otázka, na niž je tu dáována odpověď, když si sám otázku napřed neformuloval a neupřesnil? Říká, že odpovědi, jež byly v minulosti podány, mají své hluboké základy v podmínkách existence lidského rodu, a protože tyto podmínky mají svou obecnou stránku, mohou tato pojetí a odpovědi mít své obecně lidské stránky. Proč se nepokusil najít a formulovat tuto obecně lidskou stránku otázky po smyslu života i odpovědí na ni? Machovec se zmiňuje o nutnosti počátečního vyšetření toho, zda vůbec je tato otázka správně položena, není-li sama přežitkem. Proč se tedy do tohoto vyšetření nepustil? – Vidíme tedy, že hned na počátku se Machovec utápí v nejasnostech. Jeho východisko samo už je methodicky pochybené. Důsledkem je, že nejenom čtenář, ale dokonce sám autor v celé knížce neví přesně, o čem vlastně mluví. Budeme mít příležitost ukázat ještě na další rozpory, jimž se ovšem v takových temnotách vyhnouti nemohl.

Machovec chce tedy tento nejasný smysl lidského života hledati v životě samém (23), chce jej vykládat ze života samého (22), jednotlivci mohou prý sami dát svému životu smysl (12), smysl života je v člověku samém (103). Ale jak je potom možné, že nelze říci, že by život každého jednotlivce měl smysl? Jak je možné, že je mnoho nesmyslných životů? (11, 12) Machovec dokonce ví, že někdy není nic nesmyslnějšího než skutečnost (11). Jak lze skloubit tyto dvě myšlenky? A proč používá takových výrazů, které jsou ve zřetelném rozporu s imanentistickým principem, zásadou, vyslovenou nahoře? Uvádí příklad morální výšky lidí, kteří ztratili život, ale ne jeho smysl(!) (54). Mluví o hledání (!) smyslu života (12). Už to, že lidé si podle něho mohou dát, vytvořit svůj životní smysl, znamená, že život

sám v sobě smyslu ještě nemá. Jak je potom možno tento smysl vyvodit z takového života samotného? Machovec si tu plete dvě věci: smysl života a jeho naplnění; poslání a jeho uskutečnění, provedení. Nemůže být sporu o tom, že životního smyslu se člověk může dotknouti jen v životě samém, že tento smysl nemůže být uskutečněn mimo sám život. Proto naprosto souhlasíme s Machovcovým důrazem na praxi, na realizaci smyslu v životě. Ale to nám nesmí zastřít skutečnost, že život sám s sebou svůj smysl nenesé jako nějakou trvalou výbavu, nýbrž k smyslu se vypíná, po smyslu touží, smyslu dosahuje nebo jej ztrácí, blíží se mu, nebo se od něho vzdaluje, připodobňuje se mu, bere na sebe jeho tvar nebo naopak padá do beztvaré nesmyslnosti. A tu je ta pravá otázka: je tento ještě nerealizovaný, neuskutečněný smysl skutečností, je dán, je to realita, platí skutečně, je závazný, je to skutečná výzva – anebo to je subjektivní a k tomu mylná představa zaostalých lidí, kteří se dosud nenaučili vědecky myslet? A pak v závislosti na odpovědi je třeba buď zkoumat povahu takového smyslu, který je výzvou, anebo je třeba celou otázku po smyslu života odmítnout. Machovec zapomíná, že lidé si nechtějí ujasnit vlastní vůli, že jim nejde o formulaci toho, co chtějí, když se ptají po životním smyslu, ale že svou vůli chtějí podříditi tomuto smyslu, že chtějí mít zaručeno, že má smysl to, co chtějí, ba že má vůbec nějaký smysl chtít. Sám Machovec mluví o tom, jak lidstvo se časem protrpělo k hlubšímu poznání svého lidského údělu, smyslu svého bytí. Jak mohu poznávat něco, co není? Vždyť otázkou není, jak si lidé to či ono představují, otázkou není, jak tyto jejich představy souvisejí se společenskou situací, ale otázka základní zní: je tu nějaký úděl lidský, je tu nějaký smysl lidského života, má lidstvo a člověk jednatel nějaké poslání bez ohledu na to, co si o tom myslí a jak si je představuje? Smysluplnosti nemůžeme dosáhnout rozvíjením těch či oněch stránek skutečného života, jak si to představuje Machovec (23), neboť kde máme zaručenu smysluplnost právě těchto stránek? Zdá se vůbec, že Machovec má za to, že otázku po životním smyslu si kladou jenom lidé, kteří jsou postiženi buď životními pohromami nebo neúměrnou citlivostí a myslivostí (81), zatím co většina lidí o tom přemýšlí jen výjimečně (6). Snad je to právě to, co jej vedlo k tomu, že se vůbec nepokusil samostatně otázku řešit. Otázka je stará – odpovědi jsou také staré, nemá smyslu je rozmnožovat. Jde o to, aby odpadla sama otázka. A tak nakonec není Machovcova knížka ničím jiným než theoretickým, filosofickým diskreditováním otázky po smyslu života. Snad ani nemohl jinak, než nakonec odmítnout této otázce theoretickou oprávněnost. Nedovedu si alespoň představit, jak by bylo možno k této otázce pozitivně přistoupit s důsledně marxistického hlediska. Tím spíše však je pozoruhodné, že citlivý Machovec viděl, jak je nutné touto otázkou se obírat. Marxismus a komunismus není jen teorií, jak už jsem na to poukazoval minule, ale je činem, aktivitou, společenským, politickým programem. A každá akce dopadne trochu jinak než jak byla plánována, neboť se nerozvíjí jenom sama ze sebe, ale střetá se s realitou a přizpůsobuje se jí, aby se jí tím lépe mohla zmocnit. Proto nemyslím, že by Machovcův pokus byl pouhou úchylkou. Po mnoha Machovcích přijde myslitel, který vyvodí důsledky, i theoretické důsledky ze skutečností (historických skutečností), s nimiž se marxisté musejí neustále vyrovnávat. Ale bez Machovců by nebylo velkých myslitelů, kteří dovedou ostře promyslet konsekvence.